

Critical Review of Dr. Soha's Medical Doubts about the Verses of the Holy Quran and Prophetic Tradition

ARTICLE INFO

Article Type

Analytical Review

Authors

Kheirollahi Z.¹ PhD,
Shojaie A.² PhD,
Rezaie H.*¹ MSc

How to cite this article

Kheirollahi Z, Shojaie A, Rezaie H. Critical Review of Dr. Soha's Medical Doubts about the Verses of the Holy Quran and Prophetic Tradition. Journal of Quran and Medicine. 2019;4(2):111-117.

ABSTRACT

Introduction "Criticism of the Holy Quran" is a topic that has a long history, and the enemies of Islam's religion have tended to undermine the beliefs of Muslims. One of the contemporary bias is the one who is titled "Doctor Soha", who published the book "The Quran's Review" and is one of the most complete books on critique of the Quran, according to the opposition. The writer's effort in it is to prove the existence of error and weakness in the Holy Quran. Some of the doubts in this book deal with the critique of verses and narrations related to medical science. The answer to these doubts requires an accurate study of the interpretations, books of the Quran and the texts of the Quran and the medical literature and articles related to the subject. Therefore, due to its complexity, it is considered less by the researchers or discussed in a superficial manner. The present study was carried out through a descriptive-analytical method with a critical orientation based on library resources and aims to defend the theory of revelation and the truth of all the data of the Quran, including its scientific data.

Conclusion The result of the study is to prove that there is no conflict between the findings of medical science with the relevant verses and then the proof of the scientific miracle and legitimacy of the Holy Quran.

Keywords Quran; Medical Science; Doubts; Soha

¹Quran & Hadith Sciences Department, Education Faculty, Payame Noor University, Tehran, Iran
²Ophthalmology Department, Medicine Faculty, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: Quran & Hadith Sciences Department, Education Faculty, Payame Noor University, Tehran, Iran.
Postal code: 1735843114.
Phone: -
Fax: -
hossein.reza.364@gmail.com

Article History

Received: October 20, 2018
Accepted: February 09, 2019
ePublished: June 20, 2019

CITATION LINKS

[1] Quran Criticism [2] Research in the words of the Quran (Al-tahghigh fi kalamat al-Quran) [3] The singles in the stranger of Quran (Al-mufradat fi qarib al-Quran) [4] Mediator dictionary (Al-mu'jam al-wasit) [5] Dictionary of scales of word (Mo'jam al-maqayis al-loghah) [6] The circumambient dictionary (Al-qamus al-mohit) [7] The ideal commentary (Tafsir Nemooneh) [8] Preparation in the sciences of the Quran (Al-tamhid fi olum al-Quran) [9] Guidance towards maturity of extremity (al-hedayah ela boluq al-nahayah) [10] The balance in interpretation of Quran (Al-mizan fi tafsir al-Quran) [11] The collection of words in interpretation of Quran (Majma' al-bayan fi tafsir al-Quran) [12] Loin (Solb) and Taraeb [13] Arabic language (Lesan al-Arab) [14] A brief about the fetal science of the Quran (Al-wajiz fi elm al-ajinna al-Qurani) [15] Interpretation of grand Quran (Tafsir al-Quran al-azim) [16] Opening of the creator in the description of Sahih al-Bukhari (Fath al-bari fi sharh sahih al-bukhari) [17] Semen and sperm quality [18] Biology; today and tomorrow [19] Stem cells in human reproduction: basic science and therapeutic potential [20] Topics in transplantation imaging [21] Topics in transplantation imaging [22] Sperm Achieved from Bones [23] The correct (al-sahih) [24] Biology: the dynamic science [25] Langman's medical embryology [26] The tools of Shia (Vasael al-Shi'a) [27] The guidance (al-ershad) [28] Body image, human reproduction and birth control [29] Encyclopedia of human development

بررسی انتقادی برخی شبهات پزشکی دکتر سها پیرامون آیاتی از قرآن کریم و سنت نبوی

زهرا خیرالهی PhD

گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده معارف، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

احمد شجاعی PhD

گروه چشم پزشکی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله، تهران، ایران

حسین رضایی* MSc

گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده معارف، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده

مقدمه: "نقد قرآن کریم" موضوعی است که پیشینه طولانی داشته و دشمنان دین مبین اسلام در جهت تضعیف اعتقادات مسلمانان، بسیار به آن تمسک جسته‌اند. یکی از شبهه‌افکنان معاصر، شخصی با عنوان "دکتر سها" است که کتاب "نقد قرآن" را منتشر کرده و به ادعای مخالفان، یکی از کامل‌ترین کتب در زمینه نقد قرآن است. تلاش نویسنده در آن، اثبات وجود خطا و ضعف در قرآن کریم است. تعدادی از شبهات این کتاب، به نقد آیات و روایات مربوط به علم پزشکی می‌پردازد. پاسخ به این شبهات، نیازمند بررسی و مطالعه دقیق تفاسیر، کتب لغت و مفردات قرآن و منابع و مقالات پزشکی مرتبط با موضوع بحث است. لذا با توجه به پیچیدگی آن، کمتر از سوی محققان بدان پرداخته شده یا به‌صورت سطحی مورد بحث قرار گرفته است. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی با گرایش انتقادی و براساس منابع کتابخانه‌ای انجام شد و هدف آن دفاع از نظریه وحیانی و حقوق‌بودن همه داده‌های قرآن، از جمله داده‌های علمی آن بود.

نتیجه‌گیری: حاصل پژوهش، اثبات عدم تعارض بین یافته‌های علم پزشکی با آیات مربوطه و به‌دنبال آن اثبات اعجاز علمی و حقانیت قرآن کریم است.

کلیدواژه‌ها: قرآن، علم پزشکی، شبهات، سها

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۲۰

*نویسنده مسئول: hossein.reza.364@gmail.com

مقدمه

نقد قرآن کریم موضوعی است که پیشینه آن به صدر اسلام برمی‌گردد. از قرن نخست قمری تاکنون کتاب‌هایی در نقد قرآن و کتاب‌هایی در پاسخ به آنها تالیف شده است. ولی اخیراً کتابی با عنوان "نقد قرآن"، نوشته شخصی به نام سها در فضای مجازی منتشر شده که به ادعای مخالفان، یکی از جامع‌ترین و کامل‌ترین کتاب‌ها در زمینه نقد قرآن است. تلاش نویسنده که نامی مستعار برای خود برگزیده و از معرفی خود ابا نموده است، در این کتاب، اثبات وجود خطا و ضعف در قرآن کریم است. متأسفانه نشر گسترده کتاب مذکور در فضای مجازی، آسیب‌های اعتقادی بسیاری به دنبال داشته که این موضوع لزوم پاسخگویی هر چه زودتر به این کتاب موهوم را مسجل می‌نماید. این پژوهش به بخشی از شبهات آن کتاب که نویسنده در قسمتی از آن با استناد به آیاتی از قرآن کریم و روایاتی از سنت نبوی، به نقد آیات مربوط به علم پزشکی پرداخته و آن را اشتباه علمی قلمداد نموده است، می‌پردازد. اهمیت پژوهش از آن جهت است که ایجاد تردید در ذهن معتقدان به قرآن، زمینه

اجرایی‌شدن آن را سست می‌کند و اساس اسلام با چالشی جدی مواجه می‌شود، زیرا قرآن تنها حجت بر حقانیت اسلام و رسالت خاتم پیامبران است و با تردید در آن، دلیلی بر گرایش به دین خاتم باقی نخواهد ماند. پس مساله این پژوهش گرچه جزئی است، ولی رفع شبهه از آن و حل مشکل، گامی مهم در جهت دفاع از دین خاتم خواهد بود. لذا با عنایت به اهمیت موضوع و نیز توجه به این که تاکنون تحقیق جامعی در رابطه با شبهات مورد اشاره انجام نشده، محققان قصد دارند در این تحقیق ضمن بررسی دقیق برخی شبهات مذکور، با استفاده از کتب معتبر و مرجع در زمینه علوم مربوط به بحث (کتاب پزشکی، تفسیری، لغوی و غیره)، برای این شبهات پاسخ قاطع و علمی ارائه نموده و عدم تعارض بین یافته‌های علم پزشکی با آیات مربوط به آن را در قرآن کریم، اثبات نمایند. بنابراین هدف پژوهش حاضر، بررسی انتقادی برخی شبهات پزشکی دکتر سها پیرامون آیاتی از قرآن کریم و سنت نبوی بود.

این پژوهش مروری که نقدی بر فعالیت متن‌محور است، به روش توصیفی-تحلیلی با گرایش انتقادی و با تکیه بر اسناد کتابخانه‌ای انجام شد و بر آیات قرآن کریم، روایات صحیح، توجه به مفردات قرآنی مورد بحث با استفاده از کتب معتبر لغت عربی و یافته‌های مسلم سایر علوم مرتبط با موضوع بحث استوار است. در پاسخ به شبهات نیز، ابتدا متن شبهه با اندکی تلخیص از کتاب نقد قرآن دکتر سها آورده و سپس پاسخ لازم ارائه شد.

الف) شبهات مطرح‌شده پیرامون آیات ۷-۵ سوره طارق

دکتر سها بعد از نقل آیات ذیل می‌گوید:

"فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ. خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ ذَافِقٍ. يَخْزُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ؛ پس انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است. از آب جهنده‌ای خلق شده. از بین ستون فقرات و استخوان‌های سینه بیرون می‌آید" (سوره طارق، آیه ۷-۵).

قرآن در آیه زیر نیز می‌گوید نسل آدم را از پشت انسان برگرفته است که موید همان آیات قبل است:

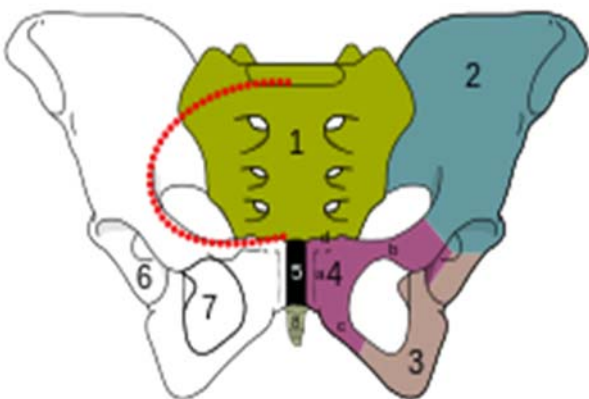
"وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ؛ و هنگامی را که پروردگارت از پشت فرزندان آدم ذریه (نسل) آنان را برگرفت و ایشان را بر خودشان گواه ساخت که آیا پروردگار شما نیستم، گفتند چرا گواهی دادیم تا مبادا روز قیامت بگوئید ما از این [امر] غافل بودیم" (سوره اعراف، آیه ۱۷۲).

امروزه مشخص است که منی در بیضه‌ها ساخته می‌شود و در کیسه منی ذخیره می‌شود و از مجرای ادرار خارج می‌شود و محل ساخت و مسیر خروج آن هیچ ربطی به ستون فقرات و سینه ندارد. پس این گفته قرآن، غلطی فاحش است. این غلط، ریشه در خرافات باستانی دارد؛ مثلاً بقراط در ۲۵۰۰ سال قبل معتقد بود که منی از مغز سرچشمه می‌گیرد و سپس وارد نخاع موجود در ستون فقرات می‌شود و از آنجا به کلیه و بیضه و مجرای ادرار می‌رود. همچنین در تورات (۳۰۰۰ سال پیش) در موارد متعدد به همین مطلب اشاره

هنگام تولد است که از بین استخوان‌های پشت، لگن و عانه و دو پا (مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ) صورت می‌پذیرد. در نتیجه آیات مذکور این گونه معنی می‌شود: "فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ. خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ. يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ. إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ: پس انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده. از آب جهنده‌ای خلق شده. (و سپس) از میان استخوان‌ها و دو پا خارج می‌شود. همانا خداوند بر بازگشت او (خروج از قبر و زنده‌شدن دوباره در قیامت) تواناست". این تفسیر کاملاً صحیح و پذیرفتنی است و با مفهوم کلی سوره نیز هماهنگ است.

۲- برخی مفسران معتقدند فاعل يَخْرُجُ، "ماء دافق: آب جهنده" است و فقط به مرد و خروج منی از بین استخوان‌های لگن و دو ران پا (بین صلب و ترائب) اختصاص دارد. علامه طباطبایی در این رابطه می‌گوید: منظور از جمله "بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ" این است که منی از نقطه محصورى از بدن خارج می‌شود^[10]. در این تفسیر منظور از "بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ" محل آلت تناسلی بوده و قرآن کریم برای حفظ عفت کلام، از تشبیه و تمثیل استفاده نموده و از طرح مستقیم آن خودداری کرده است. این دیدگاه نیز درست و پذیرفتنی است.

۳- برخی دیگر از مفسران گفته‌اند فاعل فعل "يخرج"، "ماء دافق" است که از میان صلب مرد و استخوان‌های سینه زن خارج می‌شود^[11]؛ یعنی همان ترجمه‌ای که ناقد قرآن از آن استفاده نموده است. این تفسیر از نظر مفسران دو دیدگاه دیگر رد شده و دلیلشان این است که دفع یا جهیدن، فقط در نطفه مرد است و به همین دلیل آن را پذیرفتنی نمی‌دانند. علامه حسن‌زاده در این زمینه می‌گوید: معنی آیه این است که انسان با دیده اعتبار در صنع پروردگار بنگرد که مبدأ تکون و مایه پیدایش او آب جهنده‌ای است که از میان این دو دیوار استخوان‌ها بیرون می‌آید. نه آنچنان که برخی می‌گویند که ترائب را استخوان‌های سینه زن معرفی کرده‌اند و گفته‌اند که ماء دافق از صلب مرد و ترائب زن بیرون می‌آید^[12].

شکل ۱) استخوان‌های مربوط به لگن و عانه (مصدقی از صلب و ترائب): استخوان شماره ۱: ساکروم (مصدقی از صلب به معنی استخوان پشت)؛ استخوان شماره ۲: تهیگاهی (مصدقی از ترائب به معنی استخوان‌های متساوی‌الاطراف)؛ استخوان شماره ۳: نشیمنگاهی (مصدقی از ترائب به معنی استخوان‌های متساوی‌الاطراف)؛ استخوان شماره ۴: شرمگاهی یا عانه (مصدقی از ترائب به معنی استخوان‌های متساوی‌الاطراف)

شده است. از جمله خدا خطاب به یعقوب می‌گوید: پادشاهان بسیار از پشت تو پدید خواهند آمد. این غلط در بین اعراب نیز از قدیم و حتی امروز شایع است.

خطای واضح دیگر در آیات سوره طارق این است که می‌گوید انسان از منی مرد ساخته می‌شود؛ چون گفته شده که انسان از آب جهنده ساخته می‌شود. آب جهنده فقط در مورد منی در مرد صادق است؛ چون زن اصولاً فاقد منی است و تنها ترشحاتی در دیواره مجرای تناسلی و رحم دارد که انتقال اسپرم را تسهیل می‌کند. از طرف دیگر اگر می‌خواست بگوید که انسان از منی مرد و زن ساخته می‌شود باید آب جهنده را به صورت تشبیه به کار می‌برد نه مفرد. به علاوه در هیچ جای قرآن به نقش زن در نطفه اشاره‌ای نشده است. این هم یک باور غلط قدیمی بود که بچه را صرفاً حاصل منی مرد می‌دانستند. لازم به ذکر است که در روایاتی صحبت از آب زن و مرد شده است. در صورت صحت روایات مذکور به نظر می‌رسد که "محمد" متوجه این خطا در قرآن شده و در حدیث سعی در اصلاح آن کرده، ولی به هر صورت آنچه در قرآن آمده، غلط است^[1].

نقد و بررسی

پیش از پاسخ به این شبهه، لازم است ابتدا به صورت بسیار خلاصه از معنی صلب و ترائب و آرای مفسران در این زمینه آگاه شویم. "دفع" یعنی ریختن با شدت^[2]. "الصُّلْب" یعنی سخت، محکم^[2] و تمام استخوان‌های پشت (کل ستون فقرات و لگن)^[3] معانی دیگری نیز مثل "صلب" به معنی نسل^[4] یا به صلیب کشیدن^[3] برای آن ذکر شده است.

"التَّرَائِبُ" از ماده "ترب" به معنی خاک یا دو شیء مساوی^[5] است؛ در قرآن کریم، این واژه به معنی دو شیء برابر و مساوی به کار رفته است (آیه ۵۲ سوره ص، آیه ۳۷ واقعه و آیه ۳۳ نبأ). به عنوان مثال در آیه ۳۷ سوره واقعه (عُزْبًا أْتْرَابًا: خوش‌زبان و هم‌سن و سال‌اند)، به حوریان بهشتی از این جنبه که سن آنها با بهشتیان مساوی و برابر است، "أْتْرَاب" گفته شده است. همچنین به استخوان‌ها و اعضای متساوی‌الاطراف و مترادف‌الترکیب در بدن مثل قفسه سینه، دو پا، دو دست، دو چشم، لگن و عانه و غیره نیز در زبان عربی "التَّرَائِبُ" گفته می‌شود^[6-8].

با توجه به مطالب فوق، استخوان‌های لگن و عانه به عنوان مصدق‌ی از "الصُّلْب" و "التَّرَائِبُ" در نظر گرفته می‌شود (شکل ۱).

دیدگاه‌های تفسیری در رابطه با آیات مورد بحث

با توجه به معانی‌ای که برای مفردات آیات مورد بحث ذکر شد، نظر مفسران در تشخیص مصداق‌ها و مرجع ضمائر در آیات مذکور، به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱- برخی مفسران معتقدند چون در سوره طارق، از انسان و زنده‌شدن دوباره او صحبت به میان آمده است، پس باید مرجع ضمائر و فعل‌ها به انسان برگردد؛ لذا فاعل فعل "يَخْرُجُ" خارج می‌شود، در آیه ۷ این سوره نیز "انسان" است؛ یعنی "يَخْرُجُ الْإِنْسَانُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ"^[9]؛ بنابراین آیه در مقام بیان خروج جنین از رحم مادر

ناقد قرآن، از طرح دیدگاه اول و دوم که کاملاً درست و از نظر علمی نیز تایید شده است، خودداری نموده و فقط دیدگاه سوم را نقل می‌نماید؛ به این کار که خلاف اخلاق علمی بوده تقطیع (جداسازی مطالب و نقل گزینشی مطلب دلخواه) گویند که موجب وارونه جلوه‌دادن حقایق می‌شود. در حقیقت، قصد ناقد قرآن این است که برداشت اشتباه برخی مفسران را اشتباه قرآن کریم معرفی نماید.

اتهام دیگری که او در این شبهه نسبت به قرآن کریم روا می‌دارد این است که می‌گوید: در هیچ جای قرآن به نقش زن در نطفه اشاره‌ای نشده است. در پاسخ باید گفت قرآن کریم در این رابطه به‌صراحت به نقش زن در خلقت انسان اشاره نموده و در آیه ۲ سوره انسان می‌فرماید: «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ مَا آدمی را از نطفه‌ای آمیخته بیافریدیم». واژه «أَمْشَاجٍ» از ماده «مَشَجَ» و به معنی آمیخته، مخلوط و ممتاز است [13] و نطفه امشاج نطفه‌ای است که از آمیختن اسپرماتوزوئید و تخمک به‌وجود می‌آید. تقریباً همه تفاسیر، نطفه امشاج را حاصل آمیختن نطفه زن و نطفه مرد می‌دانند. حتی مفسران صدر اسلام نیز در تفسیر این آیه، به آمیخته‌شدن نطفه مرد و زن اشاره نموده‌اند [14]. اتفاق نظر در تفسیر این آیه، نتیجه احادیثی است که به چند طریق از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است. به‌عنوان مثال پیامبر (ص) در پاسخ یک یهودی که از او درباره خلقت انسان می‌پرسد، می‌فرماید: «یا یهودی، مِنْ كُلِّ يَخْلُقُ مِنْ نُطْفَةِ الرَّجُلِ، وَ مِنْ نُطْفَةِ الْمَرْأَةِ: از هر دو خلق می‌شود، از نطفه مرد و از نطفه زن» [15]. در صورتی که در سال ۱۸۷۵ برای اولین بار هرئویگ ثابت نمود که هم اسپرم (نطفه مرد) و هم اوول (نطفه زن) در تکوین تخم موثرند [14]. این معجزه بزرگ قرآن و پیامبر (ص) را مسلمانان در حالی در کتاب‌های خود می‌خواندند که نظر دانشمندان، تا زمان کشف حقیقت کاملاً غلط بوده است. به نمونه جالبی در این رابطه اشاره می‌کنیم:

ابن‌خَیْر عسقلانی بعد از اشاره به این احادیث، درباره معتقدات پزشکان زمان خود می‌نویسد: «و زَعَمَ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ التَّشْرِيحِ أَنَّ مَنِي الرَّجُلِ لَا أَتْرُ لَهُ فِي الْوَلَدِ إِلَّا فِي عَقْدِهِ وَ أَنَّهُ إِنَّمَا يَتَكَوَّنُ مِنْ دَمِ الْخَيْضِ وَ أَحَادِيثِ الْبَابِ تُبْطَلُ ذَلِكَ: بسیاری از اهل تشریح گمان کردند منی جز در عقد نطفه اثر دیگری ندارد و جنین در اثر تکون خون حیض به‌وجود می‌آید. احادیثی که (از نبی اکرم) در این رابطه وجود دارد، این عقاید را رد می‌کند» [16].

ناقد قرآن با این که مطالب فوق را می‌دانسته، هیچ اشاره‌ای به آن نکرده و می‌گوید: به نظر می‌رسد که محمد متوجه این خطا در قرآن شده و در حدیث سعی در اصلاح آن کرده است: اولاً، اگر به ادعای او قرآن کلام محمد است نه خدا، دیگر چه لزومی دارد که با حدیث خطای خود را اصلاح نماید؟ یک آیه دیگر در قرآن به همین مضمون اضافه می‌نمود. ثانیاً، محمد (ص) از کجا باید این حقیقت علمی را می‌دانست؟ این حقیقت که در اواخر قرن هجدهم کشف شد و دانشمندان عصر او نظر کاملاً اشتباهی داشتند!

نکته دیگری که ناقد قرآن در این شبهه ذکر کرده این است که می‌گوید: «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ...» (آیه

نکته آخر این که ناقد قرآن می‌گوید: امروزه مشخص است که منی در بیضه‌ها ساخته شده و در کیسه منی ذخیره می‌شود. این مطلب نشان‌دهنده کم‌اطلاعی او از موضوع مورد بحث است، زیرا فقط ۵٪ مایع منی از بیضه‌ها آمده و بقیه آن حاصل ترشحات غدد مختلف است (جدول ۱) [17, 18].

اسپرم از سلولی به نام اسپرماتوگونی (سلول‌های زایای نابالغ) پدید می‌آید که برای تولید اسپرماتوسیت تکثیر و بعد به اسپرماتید و از آن به اسپرماتوزوئید (اسپرم) تبدیل می‌شود. به این فرآیند که از دوران بلوغ شروع می‌شود اسپرماتوزنر گویند [17]. منشأ تشکیل سلول‌های اسپرماتوگونی، سلول‌های زایای بدوی (PGC) هستند که در زمان شکل‌گیری رویان به درون بیضه‌ها مهاجرت می‌نمایند [19]. منشأ ایجاد سلول‌های زایای بدوی نیز سلول‌های بنیادی هستند. سلول‌های بنیادی، سلول‌های تمایزنیافته‌ای هستند که می‌توانند به سلول‌های تخصصی تقسیم شوند [20, 21]. بهترین مثال از یک سلول بنیادی، سلول بنیادی مغز استخوان است. به همین دلیل اخیراً دانشمندان موفق به تولید اسپرم از سلول‌های بنیادی مغز استخوان شده‌اند. محققان دانشگاه گوتینگن و مونستر و دانشگاه پزشکی هاننور در آلمان، سلول‌های بنیادی بالغ را از نمونه‌های مغز استخوان داوطلبان مرد جدا کرده و در محیط مناسب کشت دادند تا به اسپرم تبدیل شود. پروفیسور *آلن پیسی*، دبیر انجمن باروری بریتانیا، در این رابطه می‌گوید: این تحقیق می‌تواند به درک زیست‌شناسی چگونگی تشکیل اسپرم کمک کند [22]. این جمله نشان‌دهنده این است که هنوز مجهولات بسیاری درباره چگونگی تشکیل اسپرم وجود دارد. به‌همین منظور نمی‌توان فعلاً درباره این جمله خداوند در تورات که خطاب به یعقوب می‌فرماید: «پادشاهان بسیار از پشت تو پدید خواهند آمد»، اظهار نظر علمی نمود. البته واضح است که منظور از پشت، همان‌طور که در ابتدا گفته شد، نسل‌هایی هستند که بعد از انسان و از او به وجود می‌آیند. این اصطلاح نه‌تنها در اعراب، مثلاً وقتی گفته می‌شود: «هُوَ مِنْ صُلْبِ فُلَانٍ: یعنی او از نسل فلانی است»، بلکه در سایر اقوام نیز معروف است. مثلاً ایرانیان می‌گویند «آن خانواده پشت در پشت عالم هستند».

جدول ۱) غددی که به تولید منی کمک می‌کنند

نام غده	درصد از کل
بیضه و اپیدیدیم	۵
کیسه‌های منی	۴۶-۸۰
غده پروستات	۱۳-۳۳
غده پیازی-میزراهی و ادرار	۲-۵

فرشته‌ای آن را شکل و صورت می‌دهد. فرشته می‌پرسد ای خدا مرد باشد یا زن؟ سپس خدا او را مرد یا زن قرار می‌دهد [23].

زمان دقیق و نحوه ظهور جنسیت جنین در حدیث فوق مشخص می‌شود. در این حدیث عبارت "فَيُجْعَلُهُ" همان طور که گفته شد بیان ظهور جنسیت جنین است نه زمان تعیین آن. همچنین عبارت "يَتَمَوَّرُ عَلَيْهَا؛ (فرشته) آن را شکل می‌دهد" بیان نوع ظهور جنسیت جنین است که صورتگری فرشته است؛ یعنی فرشته بعد از ۴۰ روز، با اذن خداوند شروع به شکل‌دهی جنسیت جنین (آغاز تمایز و آشکارشدن آلت تناسلی خارجی) می‌نماید.

با جمع‌بندی آیات مطرح‌شده و حدیث فوق، می‌توان گفت از نظر قرآن و سنت:

- ۱- علت تعیین جنسیت، منی است.
- ۲- زمان ایجاد جنسیت (خلق جنسیت)، همان لحظه لقاح و تشکیل سلول تخم است.
- ۳- زمان آغاز ظهور و بروز جنسیت در جنین (جعل جنسیت)، بعد از مرحله علقه و با توجه به حدیث پیامبر (ص) ۴۰ روز بعد از تشکیل سلول تخم است.

حال مطالب فوق را از دیدگاه علمی بررسی می‌نماییم: اسپرم بعد از وارد شدن به لوله رحم در طول آن حرکت می‌کند و بالا می‌رود، اگر در این هنگام تخمکی موجود باشد، عمل لقاح از به هم پیوستن دو گامت تکمیل و جنین تشکیل می‌شود. مردان کلاً دو نوع گامت تولید می‌کنند، یکی گامت ایکس‌دار (X) و دیگری گامت ایگرگ‌دار (Y)، زن‌ها نیز کلاً یک نوع گامت ایکس‌دار تولید می‌کنند [24]. اگر گامت ایکس‌دار مرد با تخمک زن لقاح کند (یعنی همان لحظه لقاح)، فرزند دختر خواهد شد و اگر گامت ایگرگ‌دار مرد با تخمک زن لقاح انجام دهد، جنین حاصله پسر خواهد شد. در نتیجه جنسیت سلول لقاح‌یافته بستگی به نوع کروموزوم جنسی سلول مذکر (منی) دارد. با توجه به این مطالب، فرمایش قرآن کریم در خصوص علت تعیین جنسیت که نطفه مرد بوده و نیز خلق جنسیت جنین در همان لحظه لقاح، مصداق بارزی از اعجاز علمی است.

اما در خصوص حدیث پیامبر (ص) باید گفت: پس از عمل لقاح، اولین سلول به وجود آورنده انسان (زیگوت) تشکیل و سپس تقسیمات نسبتاً سریع و پی‌درپی در داخل لوله رحم آغاز می‌شود. سلول‌های جدید در حال تقسیم به سوی رحم سوق داده شده و حدوداً در اوایل روز ششم پس از عمل لقاح به رحم رسیده و لانه‌گزینی را شروع می‌نمایند [25]. بعد از چسبیدن به دیواره رحم، تقسیمات سلولی همچنان ادامه دارد تا از نظر علم جنین‌شناسی، از هفته چهارم به بعد، اجزای رویان شروع به شکل‌یافتن می‌کنند.

اعضای تناسلی خارجی نیز مانند دیگر اعضا، شروع به شکل‌گرفتن می‌نمایند؛ پروفیسور توماس سادلر در کتاب جنین‌شناسی پزشکی خود که در حال حاضر یکی از معتبرترین کتب جنین‌شناسی در جهان است می‌نویسد: "تا اواخر هفته ششم، تشخیص اعضای تناسلی خارجی در بین دو جنس نر و ماده غیرممکن است [25]. این دقیقاً

ب) شبهات مربوط به تعیین جنسیت از دیدگاه قرآن کریم و سنت نبوی

سها می‌گوید: در آیات زیر قرآن تعیین جنسیت جنین را بعد از مرحله علقه دانسته: "أَلَمْ يَكُنْ نُطْفَةً مِّنْ مَّيِّ يَمْنَىٰ. ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ. فَجَعَلَ مِنْهُ الرُّؤُجِينَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ؛ آیا او نطفه‌ای از منی که در رحم ریخته می‌شود نبود. سپس به صورت خون بسته درآمد و خداوند او را آفرید و موزون ساخت. پس از او دو جنس نر و ماده قرار داد" (سوره قیامت، آیات ۳۹-۳۷).

در تفسیر آیات فوق احادیثی با مضمون واحد آمده است، از جمله پیامبر گفت: نطفه در رحم به مدت ۴۰ شب قرار می‌گیرد. سپس فرشته‌ای را به سوی آن می‌فرستد. فرشته می‌پرسد ای خدا مرد باشد یا زن؟ سپس خدا او را مرد یا زن قرار می‌دهد. این آیات می‌گویند که نر و ماده بودن جنین پس از مرحله علقه معین می‌شود که غلطی فاحش است، چون جنسیت جنین به محض تشکیل سلول تخم مشخص است [1].

نقد و بررسی

قرآن کریم در آیات مختلفی، به موضوع تعیین جنسیت جنین پرداخته است. در برخی از این آیات زمان "خُلِقَ" جنسیت جنین بیان شده است و عبارتند از آیات ۴۵ و ۴۶ سوره مبارکه نجم: "وَ أَنَّهُ خَلَقَ الرُّؤُجِينَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ. مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ؛ و اوست که دو زوج نر و ماده را آفرید. از نطفه آن‌گاه که در رحم می‌ریزد". واژه "خُلِقَ" به معنی اصل وجود چیزی است [7] و در این آیات زمان خلق جنسیت جنین، همان لحظه ابتدایی لقاح و تشکیل سلول تخم عنوان شده، زیرا در آیه دوم می‌فرماید: "از نطفه، آن‌گاه که در رحم می‌ریزد". در برخی دیگر از آیات، زمان "جُعِلَ" جنسیت تبیین شده و عبارتند از آیات ۳۷ تا ۳۹ سوره قیامت (همان آیات مورد بحث ناقد قرآن). واژه "جُعِلَ" به معنی بروز کیفیات و درباره خواص و آثار و کیفیاتی است که به دنبال خلق چیزی وجود پیدا می‌کند [2، 7]. در این آیات زمان جعل جنسیت جنین (یعنی زمانی که آلات جنسی خارجی آن شروع به تمایز یافتن نموده و جنسیت جنین که قبلاً مشخص شده بود، ظهور می‌نماید) بعد از مرحله علقه عنوان شده است.

علاوه بر مطالب فوق، علت تعیین جنسیت جنین نیز در آیه ۳۹ سوره قیامت بیان شده است. قرآن کریم در این آیه می‌فرماید: "فَجَعَلَ مِنْهُ الرُّؤُجِينَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ؛ سپس از او دو جنس نر و ماده قرار داد". همان گونه که در آیه مذکور مشاهده می‌شود، ضمیر متصل "ه" در کلمه "مِنْهُ" باید به منی برگردد؛ زیرا در زبان عربی "ه" ضمیر متصل برای اسم مذکر است و باید به اسم مذکر برگردد. از بین دو کلمه "مَنْی" و "عَلَقَةٌ" که در آیات قبل آمده، فقط کلمه "مَنْی" مذکر است؛ یعنی "فَجَعَلَ مِنْ مَّيِّ الرُّؤُجِينَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ". با این حساب، از نظر قرآن، جنسیت جنین از طریق "منی" که متعلق به مرد است تعیین می‌شود.

پیامبر (ص) در تفسیر آیات ۳۷ تا ۳۹ سوره قیامت، در حدیثی می‌فرماید: نطفه در رحم به مدت ۴۰ شب قرار می‌گیرد. سپس

و کوتاهی کرده است و اگر اراده اتمام دوران شیردهی دارد، دو سال کامل مطلوب است^[26].

۳- حداقل مدت زمان برای حمل، ۶ ماه و حداکثر آن ۹ ماه است؛ زیرا با توجه به قسمتی که فرمود: "حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا؛ باربرداشتن و از شیرگرفتن او سی ماه است"، اگر حداکثر مدت زمان شیردهی (۲۴ ماه) مد نظر قرار گیرد، حداقل مدت حمل ۶ ماه می شود (۳۰-۲۴=۶) و اگر حداقل مدت زمان شیردهی (۲۱ ماه) مد نظر قرار گیرد، حداکثر مدت حمل ۹ ماه می شود (۳۰-۲۱=۹). جالب است بدانیم از *جالینوس* و *ابن سینا* نقل شده که گفته اند: خود با چشم شاهد چنین امری بوده اند که فرزندی بعد از شش ماه به دنیا آمده است^[7].

۴- برای مادرائی که فرزند خود را ۶ ماهه به دنیا آورند، مدت زمان لازم برای شیردهی ۲۴ ماه، و برای مادرائی که فرزند خود را ۹ ماهه به دنیا آورند مدت زمان لازم برای شیردهی ۲۱ ماه است. *ابن عباس* نیز در ذیل آیه "وَ حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا" همین موضوع را یادآور شده است و می گوید: "إِذَا حَمَلَتْ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، أَرْضَعَتْ إِحْدَى وَ عِشْرِينَ شَهْرًا، وَ إِنْ حَمَلَتْ بَسْتَةَ أَشْهُرٍ أَرْضَعَتْ أَرْبَعَةَ وَ عِشْرِينَ شَهْرًا؛ اگر مدت حمل جنین، ۹ ماه باشد، مادر، او را ۲۱ ماه شیر بدهد و اگر مدت حمل ۶ ماه شد، ۲۴ ماه تمام شیر بدهد"^[11].

حال باید پرسید کدام یک از نتایج فوق غیرمعقول است؟ البته موضوع در اینجا ختم نمی شود، بلکه در این طرز بیان قرآن، علاوه بر مطالب فوق حکمت‌هایی وجود دارد که به برخی از آنها می توان اشاره نمود:

الف) این آیات دامن زنان پاکدامنی که نوزادان خود را ۶ ماهه (مخصوصاً در گذشته) به دنیا می آورند از تهمت زنا پاک نگه می دارد. به عنوان مثال شیخ مفید^(۹) می گوید: "در زمان خلافت خلیفه دوم، مردی به زن تازه عروسیش به جرم این که ۶ ماه بعد از ازدواجشان زاییده بود تهمت زنا روا داشت و می خواستند او را سنگسار کند؛ علی علیه السلام مانع شدند و براساس این آیات ثابت نمودند که ممکن است بچه از شوهر آن زن باشد و آن زن زنا نکرده باشد. وقتی خلیفه دوم این بیان را شنید آن زن را رها کرد"^[27].

ب) از نظر علمی نیز این مطلب کاملاً تأیید شده است؛ زیرا در هفته بیست و ششم (دقیقاً اتمام ششمین ماه بارداری)، ریه توسعه پیدا کرده و جنین برای اولین بار قادر به احساس درد بوده و از محیط اطراف خود آگاه می شود. در حقیقت جنین در شش ماهگی، برای اولین بار به یک انسان ذی شعور تبدیل می شود^[28]. همچنین براساس تحقیقات صورت گرفته در ایالات متحده، احتمال زنده ماندن جنین در صورت تولد در این زمان حدود ۹۰٪ است، در حالی که درصد زنده ماندن جنین در هفته بیست و دوم (ابتدای ورود به ششمین ماه بارداری) تقریباً صفر است^[29].

نتیجه گیری

دشمنان اسلام در جهت تضعیف اعتقادات مسلمین، ترویج شبهات علیه قرآن کریم را به طور جدی دنبال می کنند. یکی از مهم ترین

همان زمانی است که پیامبر^(ص) در حدیث نقل شده به آن اشاره می فرمایند.

ج شبهات مربوط به آیه ۱۵ سوره احقاف

سها می گوید: در آیه زیر مجموع دوره بارداری و شیردهی ۳۰ ماه ذکر شده است: "وَ وَضِيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدِيهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كَرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كَرْهًا وَ حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا؛ و انسان را [نسبت] به پدر و مادرش به احسان سفارش کردیم مادرش با تحمل رنج به او باردار شد و با تحمل رنج او را به دنیا آورد و باربرداشتن و از شیرگرفتن او سی ماه است" (سوره احقاف، آیه ۱۵).

در آیه زیر دوره شیردهی را دو سال (۲۴ ماه) در نظر گرفته است: "وَ وَضِيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدِيهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَ هُنَّ عَلَى وَهْنٍ وَ فِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْلِي وَ لِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيْر؛ و انسان را درباره پدر و مادرش سفارش کردیم مادرش به او باردار شد، سستی روی سستی و از شیر باز گرفتنش در دو سال است که شکرگزار من و پدر و مادرت باش که بازگشت [همه] به سوی من است" (سوره لقمان، آیه ۱۴). با کم کردن دوره شیردهی از ۳۰ ماه (۳۰-۲۴=۶) دوره بارداری ۶ ماه می شود که غلط است. عده ای از مفسران نیز متوجه این غلط شده اند و با سخنان غیرمعقولی در پی دفاع از آن برآمده اند^[1].

نقد و بررسی

دکتر *سها* در مقدمه کتابش می گوید: "راه حل اساسی برای حل این مشکل (فهم قرآن) این است که باید تمام آیات مربوط به یک موضوع را یافت و در کنار هم نهاد"^[1]. اما خودش در عمل به این حرف، پایبند نیست. آیه دیگری که درباره این موضوع وجود دارد، ولی ناقد قرآن از نقل آن خودداری نموده است، آیه ۲۳۳ سوره بقره است که می فرماید: "وَ الْوَالِدَاتُ يَرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِقَ الرِّضَاعَةَ؛ مادران، فرزندان خود را دو سال کامل، شیر می دهند. (این) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند".

حال با کنار هم گذاشتن این آیه در کنار آیات دیگر، به راحتی می توان به منظور قرآن پی برد و نتایج ذیل را اخذ نمود:

۱- حداکثر مدت شیردهی برای مادران ۲۴ ماه است؛ زیرا در آیه فرموده: "لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِقَ الرِّضَاعَةَ؛ (این) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند". یعنی این مقدار زمان شیردهی، واجب نیست؛ بلکه برای مادرائی است که اراده دارند دوره شیردهی را تمام کنند.

۲- حداقل مدت شیردهی برای مادران ۲۱ ماه است. این نتیجه را با توجه به این قسمت از آیه که می فرماید: "حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا؛ باربرداشتن و از شیرگرفتن او سی ماه است"، و با توجه به دوره حمل عادی که ۹ ماه است، می توان به دست آورد (۳۰-۹=۲۱). قابل ذکر است که این مقدار زمان شیردهی واجب است و امام صادق علیه السلام نیز در این رابطه می فرماید: "الْفَرْضُ فِي الرِّضَاعِ أَحَدٌ وَ عِشْرُونَ شَهْرًا فَمَا نَقَضَ عَنْ أَحَدٍ وَ عِشْرِينَ شَهْرًا فَقَدْ نَقَضَ الْمَرْضِعُ وَ إِنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِقَ الرِّضَاعَةَ فَحَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ؛ مقدار واجب شیردهی، ۲۱ ماه است، پس زنی که کمتر از آن شیر دهد، کم گذاشته

- of the Quran (Al-tamhid fi olum al-Quran). Volumes 1-6. 1st Edition. Qom: Al-Tamhid Cultural Institute; 2007. [Arabic]
- 9- Makki ibn Abitaleb Hamoush. Guidance towards maturity of extremity (al-hedayah ela boluq al-nahayah). Volume 12. Sharjah: Jame'at al-Shari'qah; 2008. [Arabic]
- 10- Tabatabaei SMH. The balance in interpretation of Quran (Al-mizan fi tafsir al-Quran). Mousavi Hamedani MB, translator. Volumes 7-12. Qom: Islamic Publications Office of the Qom Theological Seminary; 1996. [Persian-Arabic]
- 11- Tabarsi Fazl ibn Hasan. The collection of words in interpretation of Quran (Majma' al-bayan fi tafsir al-Quran). Volumes 9 and 10. Beirut: Dar Al-Kotob al-Ilmiyah; 1997. [Arabic]
- 12- Bahrami Mohsen. Loin (Solb) and Taraeb. Hist Med J. 2013;5(16):153-70. [Persian]
- 13- Ibn Manzour Mohammad ibn Mokarram. Arabic language (Lesan al-Arab). Volume 2. Beirut: Dar al-Sader; 1993. [Arabic]
- 14- Albar MA. A brief about the fetal science of the Quran (Al-wajiz fi elm al-ajinna al-Qurani). Riyadh: Dar al-Saudiyyah; 1985. p. 20. [Arabic]
- 15- Ibn Kathir Ismail ibn Omar. Interpretation of grand Quran (Tafsir al-Quran al-azim). Volume 5. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyah; 1998. [Arabic]
- 16- Ibn Hajar Asghalani Ali ibn Ahmad. Opening of the creator in the description of Shaḥīḥ al-Bukhari (Fatḥ al-bari fi sharḥ shaḥīḥ al-bukhari). Volume 11. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyah; 2003. [Arabic]
- 17- Dawson C. Semen and sperm quality [Internet]. London: Netdoctor; 2015 [cited 2018 Apr 12]. Available from: <https://www.netdoctor.co.uk/conditions/sexual-health/a12002/semen-and-sperm-quality/>.
- 18- Strarr C, Evers CA, Strarr L. Biology; today and tomorrow. Belmont, CA: BROOKS/COLE; 2013.
- 19- Simón C, Pellicer A. Stem cells in human reproduction: basic science and therapeutic potential. 2nd Edition. Broken: Taylor & Francis Group; 2010.
- 20- Bhargava P, Heller TM. Topics in transplantation imaging. Radiol Clin. 2016;54(2):i.
- 21- Dadoune JP. New insights into male gametogenesis: what about the spermatogonial stem cell niche? Folia Histochem Cytobiol. 2007;45(3):141-7.
- 22- Anitei S. Sperm Achieved from Bones [Internet]. Hanover: Softpedia; 2007 [cited 2018 Apr 25]. Available from: <https://news.softpedia.com/news/Sperm-Achieved-From-Bones-52074.shtml>
- 23- Qashiri Muslim ibn hajjaj. The correct (al-sahih). Volume 8. Beirut: Dar al-Ehya al-Torath al-Arabi; 2005. [Arabic]
- 24- Russell PJ, Hertz PE, McMillan B. Biology: the dynamic science. Volume 1. 3rd Edition. Belmont: BROOKS/COLE; 2014.
- 25- Sadler TW, Langman J. Langman's medical embryology. 12th Edition. Philadelphia: Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins; 2012.
- 26- Hor Ameli, Mohammad ibn Hassan. The tools of Shia (Vasael al-Shi'a). Volume 15. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi; 2008. [Arabic]
- 27- Sheikh Mofid. The guidance (al-ershad). Qom: Ahl al-Bait Institute; 1994. [Arabic]
- 28- Tribhuwan RD, Patil BD. Body image, human reproduction and birth control. 1st Edition. New Delhi: Published by Discovery Publishing House PVT; 2009.
- 29- Salkind NJ. Encyclopedia of human development. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications; 2006.

منابع القای شبهات، کتاب "نقد قرآن سها" است. تعدادی از شبهات این کتاب، به نقد آیات مربوط به علم پزشکی در قرآن می‌پردازد. دکتر سها، برداشت نادرست برخی مفسران از عبارت "صلب و ترائب" سوره طارق را معیار نقد قرار داده و می‌گوید: امروزه مشخص است که منی در بیضه‌ها ساخته می‌شود و محل ساخت و مسیر خروج آن هیچ ربطی به ستون فقرات و سینه ندارد. همچنین زمان تعیین جنسیت در قرآن و سنت را مغایر با یافته‌های علوم طبی می‌شمرد. به‌علاوه با درنظرنگرفتن مجموع آیات، چنین پنداشته که از دیدگاه قرآن کریم دوره بارداری ۶ ماه است.

در این تحقیق ضمن بررسی دقیق شبهات مذکور، با استفاده از کتب معتبر و مرجع در زمینه علوم مربوط به بحث، برای هر یک از این شبهات پاسخ قاطع و علمی ارایه و عدم تعارض بین یافته‌های علم پزشکی با آیات مربوط به آن اثبات و حقانیت قرآن کریم آشکار شد. در این پژوهش ثابت شد ناقد قرآن به‌منظور القای شبهه، از طرح دیدگاه‌های تفسیری صحیح در رابطه با آیات ابتدایی سوره طارق خودداری نموده و فقط به ذکر دیدگاه اشتباه اقدام نموده است. به‌علاوه زمان‌های تعیین‌شده در خصوص خلق، جعل و عامل تعیین جنسیت جنین و نیز حداقل زمان بارداری در قرآن و سنت، دقیقاً مطابق با یافته‌های پزشکی بوده و دلایل ناقد قرآن در طرح شبهات مذکور ناشی از عدم اطلاع صحیح او از موضوعات مورد بحث است.

تشکر و قدردانی: موردی از سوی نویسنده بیان نشده است.

تاییدیه اخلاقی: موردی از سوی نویسنده بیان نشده است.

تعارض منافع: موردی از سوی نویسنده بیان نشده است.

سهم نویسندگان: زهرا خیراللهی (نویسنده اول)، روش‌شناس (۳۵٪)؛

احمد شجاعی (نویسنده دوم)، روش‌شناس (۱۰٪)؛ حسین رضایی

(نویسنده سوم)، نگارنده مقاله/پژوهشگر اصلی (۵۵٪)

منابع مالی: موردی از سوی نویسنده بیان نشده است.

منابع

- 1- Soha. Quran Criticism. 2nd Edition. 2014. [Persian]
- 2- Mostafavi H. Research in the words of the Quran (Al-tahghigh fi kalamat al-Quran). Volumes 1-14. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance; 1989. [Arabic]
- 3- Ragheb Esfahani Hussein ibn Mohammad. The singles in the stranger of Quran (Al-mufradat fi qarib al-Quran). Beirut: Dar al-Ghalam; 1991. [Arabic]
- 4- Mustafa Ibrahim, al-Zayyat Ahmad, Abdul Qadir Hamed, Al-Najar Mohammad. Mediator dictionary (Al-mu'jam al-wasit). Istanbul: Dar al-Da'awah; 1989. [Arabic]
- 5- Ibn Fares Ahmad ibn Fars. Dictionary of scales of word (Mo'jam al-maqayis al-loghah). Volumes 1-6. Beirut: Dar al-Fekr; 1979. p. 374. [Arabic]
- 6- Firouzabadi Muhammad ibn Ya'qub. The circumambient dictionary (Al-qamus al-mohit). Volume 1. 8th Edition. Beirut: Institute of al-Resalah; 2005. [Arabic]
- 7- Makarem Shirazi N. The ideal commentary (Tafsir Nemooneh). Volumes 5-21. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyeh; 1995. [Persian]
- 8- Ma'refat Mohammad Hadi. Preparation in the sciences